

УДК 821.161.2:82-1

ЕСТЕТИЧНА ВАРТІСТЬ РИМИ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО**С.Є. Ковтун**

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра української літератури;
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57; тел. +380(342)59-60-74*

У статті проаналізовано естетичну вартість рими в поезії М. Вінграновського. Простежено загальні закономірності римування поета на різних етапах його творчої еволюції. Взаємодіючи з іншими евфонічними та загалом художніми засобами, рими творять оригінальний та неповторний мистецький світ.

Ключові слова: фоніка, евфонія, рима, естетичний потенціал, художня вартість рими.

Поезія другої половини ХХ ст. здавна була і є предметом дослідження багатьох учених-літературознавців. І це не дивно, адже цей історичний період вражає своїм поетичним розмаїттям. Серед численних майстрів слова особливе місце посідає творчість М. Вінграновського. Цей письменник вирізняється своїм особливим індивідуальним стилем. Його поезія – це взаємопроникнення слова й образу, ритму і мелодики. Дієвим чинником формування художньої якості поетичного тексту автора є також невпинне поєднання фонічних компонентів різної глибини та складності, зокрема алітерації, асонансу, звуконаслідування тощо. Український поет Л.Талалай слушно зазначив: «Вінграновський володіє даром винятково органічного відчуття слова, уміє розрізняти найтонші його модуляції... Читаючи його поезію, мимоволі замислюєшся над природою слова, над його ірраціональною дієвістю, його магією» [9, с. 58]. І справді, поетичне слово для М. Вінграновського є не просто набором певних звуків, а насамперед складною субструктурою, що в поєднанні з іншими несе в собі колосальне емоційне забарвлення. Звук для поета – це універсальний інструмент впливу. Опираючись на його природну якість, автору вдається якомога чіткіше та емоційніше змалювати задуманий образ, досягнути максимального впливу на читача, додати найвищого рівня експресії. Причому ця художньо-естетична прикмета простежується буквально з перших кроків його поетичного поступу.

Потужним інструментом впливу на сприйняття читачем поезії М. Вінграновського є рима. У автора вона працює не тільки на фоніко-ритмічну чи інтонаційно-синтаксичну структуру вірша, а насамперед на естетично-відчуттєвий ефект. Рима М. Вінграновського є своєрідним ключем до втілення його творчого задуму. Вона надає поезії неповторного фонічного забарвлення, посилюючи естетику прекрасного чи по-

творного, трагічного чи комічного. Саме тому предметом розгляду у пропонованій статті є висвітлення впливу рими на формування художньої якості.

Поетична рима є невід'ємним елементом фоніки. Д. Павличко зауважив, що «буденне і сіре слово, як тільки воно стає римою, перетворюється на очак, ніби в ньому оживає молодий голос, душа його оновлюється й розквітає. Стаючи римою, слово поєднується з іншим словом чи групою слів, причому це поєднання радісне, бажане, коли вібрація одного звука вільно входить у звук інший і слова обмінюються навзаєм як звуком, так і певними елементами свого внутрішнього змісту» [6, с. 137]. Будучи явищем версифікаційним, рима, з-поміж інших функцій (інструментальної, строфотворної, стилістичної, евфонічної, семантичної тощо) виконує передусім функцію естетичну. Естетична функція рими найяскравіше розкривається через творення емоційного забарвлення поетичного твору, через підсилення музикальності віршованої мови, її ідейного та емоційного звучання. Рима є важливим компонентом творення індивідуального стилю автора, часто визначає ритм і, навіть, жанр твору. Саме тому вона завжди була предметом аналізу багатьох літературознавців та віршознавців, зокрема П. Волинського, М. Гаспарова, В. Жирмунського, І. Качуровського, В. Ковалевського, Н. Костенко та ін. Вони акцентують на тому, що провідною функцією рими є саме естетична, оскільки вона задіяна у формуванні чуттєво-емоційного ефекту. Водночас вони сходяться на думці, що естетична вартість рими зумовлена трьома ключовими чинниками: оригінальністю (або свіжістю), глибиною та багатством. Зупинимось на цих аспектах більш докладно і простежимо їх наявність у поезії М. Вінграновського.

Аналізуючи естетичний потенціал тієї чи іншої поезії, насамперед варто говорити про оригінальність рими. У праці «Фоніка» І. Качуровський докладно зупиняється на визначенні цього поняття та робить його детальний аналіз. Отже, згідно із спостереженнями і висновками дослідника, оригінальною риму можна називатися тоді, коли у поезії римуються слова, які досі ніхто не римував, або чимало хто римував [5, с. 117]. Такого ефекту можна досягти, вплітаючи в римовані рядки технічні терміни (головним чином з науки, музикознавства, архітектури, археології), варваризми, архаїзми, діалектизми, історичні та географічні назви тощо. Аналізуючи поезії М. Вінграновського, візьмемо за основу позицію саме І. Качуровського, оскільки вона, на нашу думку, є найбільш обґрунтованою. Наведемо приклад оригінальної рими, взятої з однієї із ранніх поезій автора:

Серпень ліг під кущем *смородини*,
Шепотів: дозрівай, будь *ласка*,
Та вже вийшла на берег *Кодими*
З голубими зубами *Настка* [1, с. 59].
(«Серпень ліг під кущем смородини...», 1954)

Уривок ілюструє римування іменника (*смородини*) з географічною назвою (*Кодими*), а також вигуку (*будь ласка*) з іменем (*Настка*).

У поезії «Синій сон у небесному морі» (1957) читаємо:

Доки в серці бажання не *пізні*,
Доки юності чиста *пора*, –
Подаруй мене, Земле, *Вітчизні*
І воли подаруй із *Дніпра* [1, с. 75]

Групи слів *пізні – Вітчизні* та *пора – Дніпра* також є прикладами оригінальної рими. Утворюючи перехресне римування, вони надають поезії величч, піднесеності, звучать неначе гімн, немовби заклик до боротьби за свободу і справедливість.

Досить цікавою з позиції оригінальності є рима у поезії «Пісня сіроманця» (1976):

Познайомились дні, день за днем за *собою*,
Невелике життя засміялось і – *вже...*
І тече далина, як ріка за *сосною*,
І в Сашковому зошиті іл а *neige...* [1, с. 264]

Випадки, коли римується українське слово з іншомовним, є доволі рідкісними у поезії. Оригінальності цьому прикладу додає і те, що іншомовний вислів узятو з французької мови, а тому рима стає актуальною лише за умови, що читачем було збережено певні особливості прочитання та вимови.

Оригінальності поезії додають не тільки маловживані слова, терміни, географічні назви, імена тощо, а й так звані складені рими (анаграмні, омонімічні, паронімічні). Рядки з поезії «Вже ночі під листопадом ночують» (1976) яскраво ілюструють приклад анаграмної (*ночують – не чують*) та паронімічної (*латать – летять*) рим:

Вже ночі під листопадом *ночують*,
Примерзла опустилася *латать*,
І шуки воду слухають – *не чують*,
І снігурі поміж сніжинами *летять* [1, с. 273].

Класифікація рим за кількістю звуків, що збігаються, має деякі відмінності в трактуванні різних літературознавців. Скажімо, І. Качуровський відносить до багатой рими слова, що належать до різних граматичних категорій, а до бідної (найбіднішої) – дієслівні, флективні та суфіксальні [5, с. 118]. Б. Якубський розрізняв бідну та багату рими за різними граматичними категоріями, повним/неповним суголоссям та флективністю [10, с. 74]. А.Ткаченко вважає, що повтор трьох звуків і більше дає багату риму [8, с. 311]. Натомість, В. Холшевнікову для визначення багатства рими достатньо опорного приголосного [9, с. 53]. Доволі цікавою є позиція російського вченого В. Жирмунського, що досліджував походження цього поняття. Згідно з його спостереженнями, багата рима – це рима, в якій співзвуччя поширюється не лише на наголошений голосний і наступний, а й на звук праворуч від опорного при-

голосного. Бідна ж рима містить лише один голосний [4, с. 426]. У нашому дослідженні будемо дотримуватись позиції І. Качуровського, бо вважаємо, що саме він найбільш точно та доступно окреслив основні закономірності багатой рими.

Скажімо, у ранній поезії М. Вінграновського «Вечірне» (1954) знаходимо приклади багатой рими:

Усе є для щастя!.. Є хліб і покоси,	(іменник)
Є згода життя між тобою і нами,	(займенник)
І сад молодий на вітрах плодоносить,	(дієслово)
Як доля моя плодоносить літами... [3, с. 56]	(іменник)

Наведені поетичні рядки ілюструють римування слів, що належать до різних частин мови, а саме іменника з дієсловом, займенника – з іменником.

Рядки наступної поезії вкотре доводять багатство рими М. Вінграновського:

Коли моя рука то тиха, то лукава,	(прикметник)
В промінні сну торкнеться губ твоїх	(займенник)
І попливе по шії і небавом	(прислівник)
З плеча на груди, із грудей до ніг... [1, с. 177]	(іменник)
(«Коли моя рука, то тиха, то лукава», 1965)	

Цей чотиривірш є яскравим прикладом перехресного римування прикметника з прислівником, займенника з іменником. Таких зразків у М. Вінграновського можна знайти безліч, причому як у поезіях перших збірок автора, так і в поезіях більш зрілого періоду.

На вольну волю, вільну всюди,	(прислівник)
Й тебе, побачивши отак,	(частка)
Сказали землі, води, люди:	(іменник)
Віднині світ наш – не кріпак! [1, с. 295]	(іменник)
(«В Орську», 1984)	

Багатство рими М. Вінграновського яскраво ілюструють приклади, взяті вибірково зі збірки вибраних поезій: *зблизька – низка, нестримно – жоржино, колись – наживсь, таємниче – кличе, нема – вікна, усюди – груди, мій – вітровій, моя – сія, говорити – пиховито, вальс – нас, нізащо – пропащі, систем – росте, земним – нічим, небо – треба, повік – чоловік, лукава – небавом, навіки – ріки, темно-русий – рушиши, моя – сім 'я* тощо.

Поряд з оригінальністю та багатством рими, естетичної вартості поезії надає також її глибина. На думку Б. Якубського, глибока рима передбачає збіг опорних приголосних [10, с. 75]. А. Ткаченко багату риму вважає також глибокою [8, с. 311]. В. Жирмунський стверджує, що глибока рима охоплює співзвуччя попереднього складу з опорним приголосним [4, с. 427]. Натомість І. Качуровський під глибиною рими розумів поширення співзвуччя на голосні та приголосні, що стоять у словах, які

римується, вліво від наголосу. Для глибокої рими, стверджував дослідник, необхідно щонайменше збіг опорних приголосних у парокситонних і пропарокситонних римах та в окситонних закритих [5, с. 117]. У нашому дослідженні вже традиційно будемо послуговуватися позицією І. Качуровського.

У одній із ранніх збірок М. Вінграновського, у поезії «Над Чернівцями вороняччя» (1957), читаємо такі рядки:

В зіницях просторінь *безмежна*,
Як світ у птиці під крилом,
І – качка дика, *обережна* –
Нога гуцулки під столом... [1, с. 78]

У наведеному фрагменті спостерігаємо поєднання парокситонної закритої рими (*безмежна* – *обережна*) та окситонної закритої рими (*крилом* – *столом*).

Наступний чотиривірш яскраво ілюструє комбінацію парокситонної закритої рими (*сподіванням* – *мовчанням*) та пропарокситонної відкритої (*свіжими* – *ніжними*):

І серце вечеря своїм *сподіванням*,
І думка-порадниця мріями *свіжими*,
Вечеряють очі просторами *ніжними*,
І губи вечеряють чистим *мовчанням* [1, с. 62].
(«Вечірне», 1954)

Варто зазначити, що такий точний збіг приголосних перед наголошеною голосною часто трапляється в римуванні слів, що належать до однієї частини мови. Такі рими ще називають одноступовими. Тобто, можемо зробити висновок, що глибока рима є переважно римою одноступовою. Наведемо інші яскраві приклади такої рими:

Ненавиджу простих до *отупіння*
І зручних до нудотності *людей!*
З грудей не чуть буремного *двигтіння*,
Ні тишини спокійного *горіння*
Або ж довіку впевнених *ідей* [1, с. 92].
(«Золоті ворота», 1957)

Римування іменників *отупіння* – *двигтіння* – *горіння* формує глибоку парокситонну риму, яка поступово посилює емоційну сферу реципієнта. А крім того, римована пара іменників *людей* – *ідей* також належатиме, згідно з теоретичними висновками І. Качуровського, до глибокої рими, у цьому випадку до закритої окситонної.

Наведений нижче уривок також ілюструє глибоку парокситонну риму, проте цього разу вона опирається на категорію дієслова, а властиво – на його інфінітивну форму:

Я мріяв всіх дівчат перелюбити,
Я мріяв світ для них перетворити
І всіх людей надвоє розділити,

Поганим – вмерти, а хорошим – *жити*... [1, с. 81]
(«Вінок на березі юності. 8.», 1957)

Перелюбити – перетворити – розділити – жити – усі ці дієслова зливаються в монориму, що є досить нетиповим поетичним прийомом сучасних авторів. Вона демонструє своєрідне накопичення змішаних настроїв, додає поезії нових естетичних смислів. Наступний приклад поезії ілюструє суцільну парокситонну риму:

*Наздогнало. Обхопило. Глянуло.
Прокляло. Простило Обняло.
Засмутилося. Задумалось. Поганило.
Випросталось. Звело. І – повело!* [1, с. 130]
(«Ї ім'я», 1960)

Як бачимо, рання поезія М. Вінграновського яскраво демонструє тяжіння до глибини рими. Цю тенденцію автор зберігає і в збірках зрілого періоду. Ба більше – можна сказати, що не лише зберігає, але й нарощує: рими стають ще глибшими, ще вишуканішими. Це досягається, зокрема, шляхом кумуляції, накопичення одnogрупних рим, як, скажімо, у поезії «Я думав – сам іду...» (1987):

Те голе, те її *гукання*
Безмовно вітер в хмари *ніс*,
Було *благання* в нім й *прощання*,
Не так *прощання*, як *благання*,
Та ще *непевне сподівання*,
Та ще *притишене ридання*,
Як тому *вишнячку*, до сліз... [1, с. 303]

Римування іменників *гукання – прощання – благання – сподівання – ридання* формує глибоку парокситонну риму. Поезія є досить цікавою з позиції фонічної організації, оскільки кінцева рима поєднується ще й з римою внутрішньою. Таке накопичення римованих іменників має особливий вплив на читача, надає поезії музичності, певної таємничості, а відтак і своєрідної естетики.

М. Вінграновського справедливо вважають майстром внутрішньої рими, яка надає поезії автора особливої емоційної тональності та звучання:

Це свято печалі — *моє*. Не *твоє*.
Як я не хотів цього свята *печалі!*
Але воно вже заспівало *своє*,
І я вже не *знаю*, як жить мені *далі* [1, с. 265].
(«Встав я – ранній птах...», 1976)

Внутрішні рими *моє – твоє – своє, печалі – знаю – далі* інтенсифікують фонічну виразність вірша, додають йому вишуканого експресизму.

Будучи тонким майстром поетичного слова, М. Вінграновський «винаходить» нові слова, відповідно вплітаючи їх у неповторні спів-

звуччя. Такі інтенції характерні як для його поезії раннього періоду, так і для зрілої лірики. Автор вдається до створення нових, раніше ніким не вживаних слів, які мають якийсь просто магічний вплив на читача. Новоутворені іменники, прикметники, дієслова тісно переплітаються в рими зі словами, добре нам відомими, формуючи своєрідне контрастне сприйняття. І чим більший цей контраст, тим цікавішою, «смачнішою» поезія постає перед читачем. У поезії «Пісня» (1965) спостерігаємо римування авторського неологізму «очей-калиновіть» з іменником «століть»:

Та не біжать їм коні із долини,
І порох змок, з очей-калиновіть.
Вони ж кричать, бо голос України
Вчувається в кривавищі століть [1, с. 195].

Особливої уваги в процесі аналізу фонічних компонентів поезії М. Вінграновського заслуговують вірші для дітей. Традиційно така поезія тяжіє до спрощеності, до симпліфікації, оскільки має бути зрозумілою та доступною для юного читача. М. Вінграновський дотримується цього принципу, проте, водночас не нехтує притаманними лише йому авторськими прийомами збагачення рими. У поезії «Почапали каченята» (1965), що входить до однойменного циклу, поет вплітає в риму зрозумілі для дітей слова та авторські неологізми:

Почапали каченята
та по чаполоті,
каченята-чапенята:
сухо нам у роті.
В білих льолях сплять лілеї,
чаплення на чатах.
Ці лілеї — дрімолі,
а ми — каченята [3, с. 140].

Каченята – чапенята, лілеї – дрімолі – витвори творчої уяви автора, проте такі по-дитячому незвичні поєднання слів малюють в уяві читача казкову картину, створюють своєрідний розмірений ритм, мелодику. При цьому вони вдало вплітаються в риму не лише оригінальну, а й глибоку. Завдяки такій словогрі митцеві вдається досягати особливої щирості та безпосередності, що завжди імponує дітям, будить у них фантазію, спонукає до співтворчості. Своєрідна граційність плавних переходів думки, невимушеність, з якою поєднуються непоєднані речі, надають віршам незаданості, непередбачуваності, хоча водночас простежується й чітка внутрішня організація поезій.

У поезії «У ластівки – ластовенятко» (1968) М. Вінграновський створив цілу низку авторських пестливих слів, що органічно злилися в монориму:

У ластівки – ластовенятко.
В шовковиці – шовковенятко.

В гаю у стежки – стеженнятко.
У хмари в небі – хмаренятко
В зорі над садом – зоренятко:
Вже народилися [1, с. 211].

Ластовенятко – шовковенятко – стеженнятко – хмаренятко – зоренятко – поєднуються в риму не лише глибоку, а й оригінальну. Усі римовані іменники утворені одним способом – додаванням однакових димінутивно-пестливих суфіксів. Такий спосіб римування може здатися, на перший погляд, дещо спрощеним, проте, зважаючи на те, що поезія написана для дітей, є цілком достатнім, сприяє легкості сприйняття та не потребує інших засобів виразності, якими часто є насичена доросла поезія.

М. Вінграновський вирізнявся з-поміж інших поетів дивовижною чутливістю до слова, ритму, музичного аранжування мови. Все життя він покращував, доопрацьовував майже всі свої твори, намагався «огранити» слово, дати йому таку мистецьку оздобу, щоб заблищало воно якнайкраще. Його поетичні твори не позбавлені естетизму, а навпаки, є яскравим прикладом потужного впливу на читача, на його світосприйняття в цілому. Надзвичайне багатство рим, що надають віршам особливого звучання, звукова інструментовка, наснажена символічним змістом – засвідчують досконале поетичне чуття звуку і слова М. Вінграновського.

Посідаючи важливе місце в звуковій організації поетичного твору автора, рима виконує передусім естетичну функцію. Вона є глибокою, багатою та оригінальною, часто поєднуючи в собі ці два, а іноді й три критерії. Аналізуючи поезії раннього періоду і порівнюючи їх з поезіями періоду зрілого, можна зробити висновок, що вже в ранніх збірках автор демонструє розмаїття фонічних варіацій, з кожним роком лише інтенсифікуючи їх характер. Звичайно, рима формує естетичну красу поезії М. Вінграновського не сама собою, а в поєднанні з іншими фонічними чинниками та художніми засобами (алітерацією, асонансом, евфонією, епітетами, метафорами тощо). Винятковий поетичний талант і глибоке чуття мови допомагали митцеві не лише дібрати потрібні слова й рими, а й змусити кожен вірш звучати музикою звуків і горіти фарбами живопису.

Література

1. Вінграновський М. Вибрані твори / М. Вінграновський. – К.: Смолоскип, 2013. – 870 с.
2. Вінграновський М. Вибрані твори: У 3 т. / М. Вінграновський. – Т.1: Поезії / Вступна стаття Т. Салиги. – Тернопіль: Богдан, 2004. – 400 с.
3. Вінграновський М. На срібнім березі. Вибрані вірші / М. Вінграновський. – К.: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2014. – 256 с.

4. Жирмунский В. Теория стиха / В. Жирмунский. – Ленинград: Советский писатель, 1975. – 664 с.
5. Качуровський І. Фоніка / І. Качуровський. – Мюнхен: Український вільний університет, 1984. – 207 с.
6. Павличко Д. Над глибинами: літературно-критичні статті та виступи / Д. Павличко. – Київ: Радянський письменник, 1983. – 423 с.
7. Салига Т. Микола Вінграновський / Т. Салига – К.: Радянський письменник, 1989. – 167 с.
8. Ткаченко А. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства) / А. Ткаченко. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 448 с.
9. Талалай Л. Талант щирості / Л. Талалай // Дивослово. – 1998. – № 10. – С. 58-60.
10. Холшевников В. Основы русского стиховедения / В. Холшевников. Ленинград: Просвещение, 1961. – 152 с.
11. Якубський Б. Наука віршування / Б. Якубський. – К.: Слово, 1922. – 115 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 02.05.2017 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Піхманцем Р. В.*

AESTHETIC VALUE OF M. VINGRANOVSKI'S RHYME

S. Ye. Kovtun

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
Chair of Ukrainian Literature;*

76000, Ivano-Frankivs'k, Shevchenko St., 57; tel. +380 (342) 59-60-74

The article deals with the aesthetic value of rhyme in M. Vingranovski's poetry. General tendencies of poet's rhyming on different stages of his creative evolution are observed. Interacting with other euphonic and literary devices, rhymes create an original and unique artistic world.

Keywords: *phonics, euphony, rhyme, aesthetic potential, artistic value of the rhyme.*